

Lyginamieji literatūros tyrimai Violetos Kelertienės kritikoje

Comparative Literature Studies
in Violeta Kelertas's Literary Criticism

AUŠRA JURGUTIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

<https://ror.org/05ogfgn67>

ausra.jurgutiene@lti.lt

<https://orcid.org/0000-0003-4676-9889>

Santrauka: Straipsnyje lietuvių išeivijos JAV kontekste aptariami Violetos Kelertienės lyginamieji literatūros tyrimai. Po Antrojo pasaulinio karo abipus Atlanto lyginamieji lietuvių literatūros tyrimai iš esmės tęsė iš tarpukario paveldėtą lyginamųjų istorinių tyrimų kryptį ir buvo plėtojami kaip nacionalinės literatūros istorijos priedas. Tačiau Kelertienė ir kai kurie kiti išeivijos literatūros kritikai literatūros komparatyvistiką metodologiškai atnaujino labiau nei rašiusieji Lietuvoje. Prie esminio JAV lyginamosios literatūros lūžio – perėjimo nuo prancūziškos tradicijos įtakų tyrimų prie postmodernistinės lyginamosios literatūros – prisidėjo ir jos tematologiniai, feministiniai ir postkolonijiniai lyginamieji tyrimai, suteikę galimybę lietuvių literatūrai kelti naujus klausimus ir naujais teminiais aspektais įvesdinti ją į pasaulinį literatūrinių studijų ir ryšių kontekstą. Straipsnyje siekta parodyti, jog lietuvių išeivijoje lyginamieji literatūros tyrimai buvo pratęsti, o Kelertienės darbuose – modernizuoti feministinių ir postkolonijinių tyrimų metodologija.

Raktažodžiai: lietuvių išeivijos literatūrologija, Violeta Kelertienė, JAV literatūros komparatyvistika, postmodernistinė kritika.

Abstract: The article examines Violeta Kelertas's comparative research in the context of the Lithuanian diaspora in the United States. After WWII, comparative studies of Lithuanian literature on both sides of the Atlantic continued the tradition

Received: 29/05/2025 **Accepted:** 30/06/2025

Copyright © 2025 Aušra Jurgutienė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

of comparative historical studies inherited from the interwar period and were developed as an addition to the history of national literature. However, Kelertas and some other diaspora literary critics methodologically renewed comparative literature more than their counterparts in Lithuania. The fundamental shift in comparative literature in the US—from the French tradition to postmodern comparative literature—was also influenced by its thematic, feminist, and postcolonial comparative studies, which enabled Lithuanian literature to raise new questions and introduce it into the global context of literary studies and connections with new thematic aspects. The article argues that comparative literature studies were carried on in the Lithuanian diaspora. In Kelertas's case, comparative research in literature was modernized through feminist and postcolonial approaches.

Keywords: Lithuanian diaspora literary studies, Violeta Kelertas, American comparative literature, postmodernist literary criticism.

*Iševijos sukurta paralelinė kultūra, jau dabar svarbi krašte, manau, išliks aktuali,
kai pasidarys prieinamesnė, kai sąlygos ten taps laisvesnės.*

Violeta Kelertienė

Lietuvių iševija ir JAV komparatyvistika

XX a. antroje pusėje Jungtinėse Amerikos Valstijose lyginamoji literatūra išgyveno du skirtingus atsinaujinimo etapus. Antrojo pasaulinio karo metu ir iškart po jo iš Europos į JAV persikėlę žymiausi Europos filologai Leo Spitzeris, Erichas Auerbachas, René Wellekas ir kt. reikšmingai sustiprino lyginamuosius literatūros tyrimus ir studijas (Apter 2003). Apsigyvenę JAV ir pradėję dirbti universitetuose, jie ne tik pernešė komparatyvistikos studijas iš Europos į JAV, tačiau neišvengiamai keitė jų pobūdį, išplėtodami formalizmo ir struktūralizmo metodologiją. XIX ir XX a. pirmos pusės Europos šalių nacionalinėse literatūros istorijose, papildytose lyginamaisiais tyrimais, literatūra buvo supaprastintai aiškinta kaip išorinių visuomeninių aplinkybių suformuotas reiškinys, jos meninio savitumo paisyta per mažai. Pirmuose Tarptautinės lyginamosios literatūros asociacijos (ICLA – International Comparative Literature Association, įkurta 1954 m. Oksforde) kongresuose tokia tradicinė istorinė komparatyvistika, skirta literatūrinių įtakų tyrimams, buvo sukritikuota, iškeltas uždavinys ją atnaujinti. Wellekas, kaip ir daugelis kitų jo kolegų, ją kritikavo ne tik dėl to, kad joje per menkai buvo įvertinta aptariamų kūrinių estetinė vertė ir savitumas, bet ir dėl

to, kad, dažniausiai tyrinėjant didžiųjų literatūros genijų įtaką kitų tautų rašytojams ir mažosioms literatūroms, pasitarnauta tų šalių imperinių ambicijų ir galių stiprinimui (Wellek 1959).

Išsivijos mokslininkė Milda Danytė, atgavus Nepriklausomybę iš Kanados atvykusi į Lietuvą ir pradėjusi dirbti Vytauto Didžiojo universitete, 1999 m. paskelbė straipsnį „Changing Directions in Comparative Literature“ („Kintančios lyginamosios literatūros kryptys“), kuriame atkreipė dėmesį ir aprašė antrąją Šiaurės Amerikos lyginamųjų studijų pokyčių bangą nuo Welleko prie Charleso Bernheimerio, knygoje *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism* (Lyginamoji literatūra daugiakultūriškumo amžiuje, Bernheimer 1995) jau kritikavusio Welleko lyginamąją literatūros teoriją, pagrįstą literatūros autonomija, pabrėžusio naujos literatūros priklausomybę nuo po Šaltojo karo pakitusios istorijos ir politikos, globalios ekonomikos ir migracijos. Taip pat joje buvo sukritikuota dualistine literatūros centro ir periferijos logika grįsta europocentrinė prancūzų komparatyvistika ir suformuota kitokia amerikietiškos komparatyvistikos kryptis, literatūrą suartinusi su postmoderniomis teorijomis. Tam buvo paskirti ir joje publikuoti žinomų literatūrologų Anthonio Appiah'o, Mary Louise'os Pratt ir Michaelio Riffaterre'o komentarai. JAV komparatyvistikos atsinaujinimą reprezentavo ir kitos publikacijos (Bloom 1997, Chakravorty 2003). Tai paskatino naujus intermedialius literatūros ir kitų menų (kino, teatro, muzikos) sąsajų tyrimus, o JAV universitetuose atsirado naujos studijų programos „Literatūra ir kiti menai“. Lyginamieji literatūros tyrimai buvo stipriai atnaujinti intertekstualiais ir recepciniais tyrimais, kultūros studijomis ir postmoderniomis teorijomis. Tokia atsinaujinusi Amerikos lyginamoji literatūra, anot Danytės, šiuolaikinėms lituanistikos studijoms galėtų būti aktualesnė nei praktikuojama tradicinė prancūzų komparatyvistikos mokykla, tirianti vieno autoriaus įtaką kitam.

Svarbu ir tai, kad JAV universitetuose 7-ame dešimtmetyje pradėtos dėstyti literatūros teorijos (struktūralistinės, naratologinės, feministinės, dekonstrukcinės, postkolonijinės ir kt.) buvo įtrauktos į lyginamosios literatūros studijų programas. Tai neabejotinai keitė ir plėtė metodologinius pačių lyginamųjų tyrimų pagrindus. Keitė taip stipriai, kad matydama, kaip komparatyvistika persikloja su populiarėjančiomis kultūros studijomis ir jose pradingsta, Gayatri Chakravorty Spivak išleido knygą *Death of a Discipline* (Disciplinos mirtis, 2003). Parodydama lyginamosios literatūros nykimą globalizacijos procesuose, ji aptarė būtinybę sugrįžti prie įvairiakalbės literatūros tyrimų, prie jos išskirtinio poliglotinio

pagrindo. JAV atnaujinti lyginamieji literatūros tyrimai, nors ir blaškydamiesi į šalis, ieškojo akademinio vidurio kelio: literatūra, norėdama išlikti savimi, turi ne tik praktikuoti Naujosios kritikos įtvirtintą atidų teksto skaitymą ir priešintis literatūros istorijai, kurioje ji gali paskęsti tarp kultūrinių ir politinių įvykių, bet ir priešintis savo pačios estetiniam uždaramui ir vėl atnaujintais būdais sugrįžti prie istorijos, nes literatūra yra skirta žmogui, o ne sau pačiai, nes ja siunčiamos žinios įprasmina mūsų gyvenimus. Tokiu aptartu amerikietiškos komparatyvistikos keliu galima pamatyti einančią ir lietuvių išseiviją.

Atsivėrimo pasauliui pojūtis, tautiškumo siejimas su universalumu, sąsajos su Vakarų modernizmu ir egzistencializmu lietuvių išseivijos literatūroje ir kritikoje aiškiausiai išsakyti žemininkų redaguotame žurnale *Literatūros lankai* (1952–1959). Rimvydas Šilbajoris aktyviai teikė lietuviškų knygų apžvalgas Ivaro Ivasko redaguojamam amerikiečių moksliniam žurnalui *Books Abroad* (vėliau pavadintame *World Literature Today*), žurnalams *Journal of Baltic Studies* ir *Lituanus*, įtraukdamas ir kitus literatūros kritikus. Apie tai Violeta Kelertienė rašė: „Svarbus laimėjimas buvo išsamesnės anotacijos esto-latvio Ivaro Ivasko redaguojamame rimtame amerikiečių moksliniame žurnale „Books Abroad“ [...]. Tas žurnalas buvo mūsų pasididžiavimas ir tarsi balsas pasauliui, kad jūs, lietuviai rašytojai, egzistuojate“ (Kelertienė 2021: 95–96).

Kaip pastebėjo Vladas Kulbokas, straipsnių rinkinyje *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990* rašęs apie kritiką, Algirdas Landsbergis pasisakė už tautinio ir universalaus pradų derinimą, jo drama *Penki stulpai turgaus aikštėje* 1957 m. laimėjo PLB Klivlando apygardos premiją. Kostas Ostrauskas programiniame straipsnyje „Rašytojas ir egzilis“ 1974 m. teigė, kad egzilis, kurį rėmina tremtinio ir pabėgėlio sąvokos, negali būti tapatinamas su mizerija: jis palaužia tik silpnuosius, o stipriesiems dovanoja laisvę ir ryšį su Vakarų kultūra, išplečia jaunųjų akiratį (Ostrauskas 1993: 498–499). Tai paliudijo pasaulinio pripažinimo sulaukusi Jono Meko ar Jurgio Mačiūno kūryba, Marijos Gimbutienės ar Algirdo Juliaus Greimo darbai. Žymiausias išseivijos intelektualas Vytautas Kavolis, padaręs didelį poveikį lietuvių literatūros kritikai ir išseivijos kūrybos recepcijai, buvo Tarptautinės lyginamųjų civilizacijos studijų draugijos (International Society for the Comparative Study of Civilizations, 1971–1983 m.) tarybos narys, vėliau jos prezidentas. Nuo 1978 m. jis buvo žurnalų *Comparative Civilisations Review* (Lyginamųjų civilizacijų apžvalga) ir *Metmenys* redaktorius. 1988 m. Santaros-Šviesos suvažiavime įvykusiame Kelertienės ir Kavolio pokal-

byje, po metų *Akiračiuose* publikuotame pavadinimu „Tarp Donelaičio ir Foucault“, buvo pristatyta nauja Kavolio knyga *Sąmoningumo trajektorijos*, gilintasi į metodologines problemas, aptarti naujausi sociologijos ir istorijos darbai. Paklaustas, kokį poveikį jam padarė ribas tarp filosofijos, sociologijos ir istorijos naikinę Michelis Foucault ir Haydenas White'as, Kavolis labai charakteringai atsakė, kad „[j]uos ne tiek studijavau ar jų metodais naudojausi, kiek savy radau jiems dvasinę giminybę – ir kartu prieštaravimo santykį“; be to, pastebėjo, kad rašant knygą poststruktūralizmas atrodė vaisingesnis ir labiau atitinkantis jo studijuojamo objekto savybes ([Kavolis] 1991: 358). Įdomu, kad šiame pokalbyje Kelertienė, prisistačiusi kaip profesionali komparatyvistė, su humoru apibūdino Kavolio veiklą tarptautinių Lyginamųjų civilizacijų studijų bare: „[...] pasisukiojus tarp jūsų mokslininkų, kur lyginimai šoka nuo Azijos kultūrų iki šių laikų pasaulinių imperijų arba nuo Mesopotamijos iki Balbieriškio, turiu prisipažinti, kad pradeda suktis galva ir pasijuntu besitaškanti po savo mažą balą [...]“ (*ibid.*, 357). Atsakydamas į Kelertienės klausimus, Kavolis suformulavo nemaža kriterijų, reikšmingų ir šiuolaikinei literatūros kritikai: bet kokia naujovė atsiranda veikiau autobiografiškai nei iš apsiskaitymo; žmogų laisvą daro jo gebėjimas pispriešinti sistemos duotoms kategorijoms ir sugebėjimas išbūti nepopuliariam; būtina persvarstyti lietuvių kultūros istorijos periodizacijos klausimą, atmetant visas jos klišes ir banalybes; istorijos tyrimuose šalia jai įprastų dviejų figūrų (individų ir jų darbų) vertėtų įvesti trečiąją – individų elgesio ir sąmoningumo formų analizę; svarbu labiau psichologiškai konceptualizuoti biografijas, kad literatūrologijoje sumažėtų aprašinėjimo ir atsirastų daugiau galvojimo; reikia plėtoti „naujų krypčių“ seriją ir net pripažinti dvikalbio rašymo normalumą. Tačiau svarbiausias paskutinis šio pokalbio sakiny, jog gera knyga yra ta, kurios autorius kovoja pats su savimi:

Humanitariniuose moksluose turime reikalo ne vien su metodo pasirinkimu, bet ir su individualybės problema. Kuo savyje priešini esi tai mokyklai, kurios metodais naudojiesi? [...] Gera knyga – kurioje autorius kovoja su savimi (*ibid.*, 363).

Taigi daugiausia pasiekęs lietuvių išėivijos komparatyvistas, geriausiai susipažinęs su ano meto lyderiaujančiais teoretikais, kaip svarbiausią akcentavo tyrėjo individualybės laisvę ir mąstymo originalumą, kūrybišką daugelio metodologijų panaudojimą ir tyrimų tarpdiscipliniškumą.

Kad ir negausūs, lietuvių emigrantų Antano Vaičiulaičio, Alfonso Šešplaukio-Tyruolio, Šilbajorio, Greimo, Kavolio, Birutės Ciplijauskaitės, Alfonso Nykos-Niliūno, Broniaus Vaškelių, Kelertienės, Viktorijos Skrupskelytės, Dėlijos Valiukėnaitės, Ilonos Gražytės-Maziliauskienės ir kitų komparatyvistiniai straipsniai nemaža prisidėjo prie lietuvių literatūros ir kultūros sklaidos. Į JAV 1977 m. emigravęs ir Berklio, Ohajo ir Jeilio universitetuose dėstęs Tomas Venclova savo straipsniais, 1981 m. publikuotais knygoje *Lietuva pasaulyje: publicistika*, labai praturtino išeivijos literatūros komparatyvistiką. Išeivių lyginamuosiuose tyrimuose iš esmės kelti trys klausimai: kiek Lietuva atsiveria pasauliui ir kaip jį priima (kiek geba išsiversti iš kitų literatūrų, perimti iš jų ir keisti save, ar kritika geba metodologiškai atsinaujinti, kokia yra vertimų kokybė), kiek Lietuva dalyvauja pasaulio kultūroje, jos mainuose (kiek lietuvių literatūra verčiama į kitas kalbas, kokia jos recepcija, kaip yra matoma kito akimis, kaip kitų vertinama). Šalia šių klausimų išėjusiems iš okupuotos tėvynės iškilo dar vienas specifinis klausimas: palyginti namie ir svetur ta pačia kalba rašomą politiškai suskaldytos lietuvių literatūros gyvenimą (šia prasme Šilbajorio knygos pavadinimas *Netekties ženklai: Lietuvių literatūra namie ir svetur* (1992) yra simbolinis).

Vis dėlto, nepaisant bendriausio išeivijos kūrybinio *credo* sieti tautiškumą su universalumu, tenka pastebėti, kad išeivijos kritikoje, matyt, dėl nepalankių darbui sąlygų, lyginamieji tyrimai nebuvo labai išplėtoti. Paradoksalu, kad egzilio literatūros istorijai skirtuose leidiniuose ir atskirose kritikos apžvalgose lyginamieji literatūros tyrimai net nebuvo pripažinti ir aptarti. Tokią padėtį metas ištaisyti. Šiame straipsnyje dėmesį skirsiu vienai išeivijos kritikai Violetai Kelertienei, parodydama, kokią reikšmingą dalį jos kritikos darbuose užima lyginamieji tyrimai.

Violeta Kelertienė – Lietuvos ir Vakarų literatūros procesų sinchronizuotoja

Kelertienės tėvas Petras Januševičius-Jaunius lietuvių literatūrą mėgo ir savo leidyklėlėje „Baltija“ ją leido, tačiau šia linkme būsimoji mokslininkė pasuko ne iš karto. Toronto universitete 1962 m. baigusi anglų kalbą ir literatūrą, kaip pati sako, „maištavo prieš lietuvių“, 10 metų buvo nutolusi nuo lietuviškų reikalų.

Jos sugrįžimui didelį poveikį darė Pensilvanijos universitete išklaustyta Kosto Ostrausko kursas apie lietuvių prozą nuo Žemaitės iki Mykolo Sluckio. Ne mažiau reikšmingos buvo pasirinktos lyginamosios literatūros magistrantūros studijos Viskonsino universitete 1976–1979 m. Studijuodama ji labai kryptingai pasirinko domėtis lietuvių literatūra ir modernistine Vakarų proza:

Kai ėjau į lyginamosios literatūros magistrantūrą, džiaugiausi galėsimi skaityti įvairresnes knygas, ne vien anglų autorius. Susidūriau su Lotynų Amerikos, Afrikos, kinų, japonų literatūra, nors nebuvo galimybės į ją įsigilinti. Didžiausią įtaką man darė modernistai ir postmodernistai – nuo Jameso Joyce'o ir Virginijos Woolf iki dabartinių rašytojų. [...] Kadangi po anglistikos studijų gilinausi į lyginamąją literatūrą, lietuvių kalbos mokėjimas, galimybė versti iš lietuvių kalbos labai pravertė. Taip vėl tapau „azartiška lietuve“ (Kelertienė 2010: 2).

Sekant klasikiniu komparatyvistu kaip poligloto įvaizdžiu, JAV lyginamųjų studijų programoje reikalauta mokėti bent tris kalbas, kad būtų galima lyginti ne vertimus, o kūrinius originalo kalba. Todėl šios studijos daliai lietuvių išievių atrodė patrauklios, tačiau kiek jų tokias studijas baigė, tikslų žinių nėra. Aišku viena – Kelertienė yra viena iš nedaugelio lietuvių literatūros kritikių, turėjusi akademinį pasirengimą lyginamiesiems literatūros tyrimams, kurie ją nuvedė į lietuvių prozos tyrimus. Lyginamosios literatūros studijų patrauklumą sustiprino dar ir tai, kad nuo 7-o dešimtmečio į programas buvo įtraukti literatūros teorijų kursai, leidę išsamiau su jomis susipažinti:

Visą lauką užvaldė teorijos, viena po kitos, visos iš karto, išgarsėjo nauji teoretikai, ypač iš Paryžiaus. Teorijų pritaikymas literatūrai irgi buvo komparatyvistika, ir anglistai, ispanistai ir kiti į mus žvelgdavo su pavydu, nes jie to dar neturėjo. Jie buvo supančioti senų idėjų... tačiau irgi norėjo būti *au courant*.¹

Diplomuota komparatyvistė domėjosi naratyvo teorija, Hermano Northropo Frye'aus kritikos anatomija, sociolingvistika, psichoanalize, feminizmo ir postkolonializmo teorijomis, kurias visas norėjo išmėginti lietuvių literatūros tyrimuose. 1984 m. apgynė disertaciją „Diskurso tipai ir funkcijos sakytiniame

1 Pokalbis su Kelertiene el. laiškais, autorės asmeninis archyvas (2024 10 15).

ir rašytiniame pasakojime“, kurioje nagrinėjo ir lietuviškus tekstus. Akademinio darbo pradžioje daug dėmesio sulaukusi iš vyresnių kolegų Ciplijauskaitės ir Šilbajorio, nuo 1984 m. ji dėstė Ilinojaus universitete, Čikagoje, o 1993–2008 m. jame dirbo Lituanistikos katedros vedėja. Po Nepriklausomybės paskelbimo jos katedra tapo svetingiausia studijų ir stažuotių kolegoms iš Lietuvos vieta. Dar sovietmečiu stažuotėse Lietuvoje užmezgusi ryšį su Vilniaus universitetu, nuolat dalinosi literatūra su ten dirbusiu Juozu Girdzijausku ir kitais kolegomis². Po 1990 m. nuolat sugrįždavo į tėvynę dėstyti Vilniaus pedagoginiame ir Vytauto Didžiojo universitetuose. Visa aktyvi Kelertienės akademinė veikla ir darbai buvo skirti vienam tikslui – suartinti ir sinchronizuoti lietuvių (išėivijoje ir Lietuvoje sukurtos) ir Vakarų literatūrų bei kritikos procesus. Studijų metais užsikrėtusi simpatija komparatyvistikai, išsaugojo ją visą gyvenimą:

Lyginamoji literatūra pasirodė turinti kai kurių privalumų. Per ją įgyjamas teorinis pasiruošimas, dėstomi kursai apie žanrus ir jų raidą keliose kalbinėse tradicijose. Neapsiribojama siaurais klausimais (kaip kartais įvyksta atskirų literatūrų katedrose) [...]. [A]trodo, kad studentams verta susidomėti šia sritimi, nes ji duoda platesnį išsilavinimą negu atskiros kalbų katedros ([Kelertienė] 1991: 206).

Naujosios kritikos, formalizmo ir prancūzų struktūralistų teksto analizei keltas objektyvumo kriterijus ir jų kritiškumas vadinamajai impresionistinei, nepagrįstai moksliniais standartais, teksto interpretacijai neabejotinai paveikė ir Kelertienės darbus. Tačiau juose niekada nedingo iš autoritetu buvusio Šilbajorio perimta hermeneutinė abejonė, jog literatūros mokslo negalima paversti griežtųjų mokslų šaka. Tą abejonę dar labiau sustiprino postmodernistinės teorijos, tarp jų ir Jeilio universiteto Dekonstruktinės mokyklos teoretikų (Jacques'o Derrida, J. Hilliso Millerio, Paulio de Mano ir kt.) plėtotą kritika, kurios pavadinimą „deconstructive criticism“ ji taikė dar neišversdama į lietuvių kalbą.

2 „Lietuvą ir jos mokslo įstaigas pradėjau lankyti 1976 m., mačiau socrealistinio metodo trūkumus ir labai norėjau padėti VU mokslininkams pasivyti pasaulį. Sau tokį tikslą iškėliau, tačiau neatsimenu, ar kas jį pastebėjo, gal savo aspirantams vėliau ir esu prasitarusi. Pvz., patariau Greimui savo knygas siųsti Albertui Zalatoriuui, tai į jo butą atėdavo Kęstutis Nastopka jų skaityti. O Vilniaus universiteto bibliotekai mainais siunčiau teorines to meto knygas, daugiausiai naratologijos. Pati bandžiau lietuviškai medžiagai taikyti teorijas, Kavolis visada priimdavo mano straipsnius į *Metmenis*, o žurnalas anksčiau ar vėliau pasiekdavo ir Lietuvą, buvo skaitomas“ (Kelertienės laiškas, asmeninis autorės archyvas, 2024 10 15).

Nors ir vertino struktūralistinius tyrimus, kuriuose ypatingas dėmesys skiriamas giluminiams tekstų klodams, jais neapsiribojo, pastebėdama, kad juose menčiau susidorojama su ironija, parodija ir panašiomis meninėmis priemonėmis ([Kelertienė] 1991: 208). Suartėjimas su postmodernistiniu kontekstu Kelertienei leido suformuluoti labai savarankiškus literatūros kritikos principus:

Užuot išgyvenus, kad pas mus ima po truputį atsirasti skirtingų teksto traktavimo metodų, reiktų tuo tik džiaugtis. Priešingai lankininkams, kurie manė, kad kritikos gausybė reiškia literatūros krizę, reikia manyti, kad eklektizmas reiškia kritikos sveikatą ([Kelertienė] 1991: 210).

Daug savo tekstų apie šiuolaikinę lietuvių prozą ir jos vertimų ji skyrė kitakalbei auditorijai. Ši veiklos kryptis retrospektyviai aptarta straipsnyje „Sovietmečio literatūros kritika iševijoje: ‚deimančiukų‘ ieškojimai iš užatlantės“ (Kelertienė 2021). Pradėjusi versti lietuvių prozą 1984 m., ji suplanavo devynių prozininkų (Romualdo Granausko, Juozo Apučio, Ričardo Gavelio, Ramūno Klimo ir kt.) novelių vertimų antologiją, kurią kitų vertėjų padedama baigė apie 1989–1990 m., kai jau buvo prasidėjęs Atgimimas ir galėta atviriau aptarti ezopines kūrinų potekstes ir cenzūros poveikį. Anglų kalba išleista *“Come into My Time”: Lithuania in Prose Fiction, 1970–90* („Įeik į mano laiką“: Lietuva prozoje, 1970–1990) su įžanginiu jos straipsniu buvo vienintelė to laikotarpio lietuvių rašytojų kūrinų antologija, išleista Vakaruose. Vėliau didžiausią dėmesį Kelertienė skyrė Žemaitės ir Valdo Papievio kūrybos vertimams į anglų kalbą: išvertė Žemaitės apsakymų (su Maryte Macys), Papievio romanus *Ėko* ir *Brydė*. Straipsnių rinkiniui *Baltic Postcolonialism* (2006, Baltiškasis postkolonializmas) išvertė Arūno Sverdiolo, Vytauto Rubavičiaus, Almanto Samalavičiaus straipsnių ir kt. Lietuvos literatūros tyrėjams padėjo parengti nemažą tarptautinių mokslo straipsnių rinkinių: *The Literary Field under Communist Rule* (2018, Literatūros laukas komunistinio režimo laikais), *Literary Canon Formation as National-Building in Central Europe and the Baltics* (2021, Literatūros kanono formavimas kaip tautokūra Vidurio Europoje ir Baltijos šalyse), *Baltic Literature and Russian Imperialism* (2025, Baltijos šalių literatūra ir rusišškasis imperializmas) ir kt.

Kita Kelertienės darbų kryptis buvo skirta lietuvių prozos tyrimams ir metodologiniam jų atnaujinimui. Čia aptarsiu tuos jos lyginamuosius tyrimus,

kuriuos galima vadinti tematologiniais ir skirstyti į tris kryptis: istorinius, feministinius ir postkolonijinius. Tradicinei istorinei teminei lyginamajai literatūrai priskirtini keturi Kelertienės straipsniai. Pats tipiškiausias yra 1984 m. rašytas „Tarp istorijos ir atsakomybės“, kuriame lietuvių literatūra lyginama su prancūzų egzistencializmu (Kelertienė 1993). Pasirėmusi Justino O’Brienio koncepcija, kad egzistencinis gyvenimo absurdiškumas sietinas su šiuolaikinio žmogaus intelekto liga, ji teigė, kad nustatytų šios ligos simptomų – nevilties, susvetimėjimo ir šleikštulio – galima rasti ne tik pripažintų prancūzų strukturalistų Jeano-Paulio Sartre’o ir Albert’o Camus tekstuose, bet ir lietuvių rašytojų Antano Škėmos ir Juozo Apučio prozoje. Nuo filosofinio atskirdama literatūrinį egzistencializmą (šio apraiškos yra egzistencijos beviltiškumas ir absurdiškumas), pastarąjį siejo su Antrojo pasaulinio karo išgyvenimais ir ne tik pokariniais, bet ir prieškariniais kūriniais: Camus *Sizifo mitu*, *Maru*, *Maištaujančiu žmogumi* ir Sartre’o *Būtimi ir nebūtimi*, *Šleikštuliu*, *Siena*, *Kas yra literatūra?*, *Egzistencializmas yra humanizmas* ir kt. Jų iškelta egzistencialistinė tematika veikė ir formavo daugelio kitų šalių to laiko rašytojų sąmoningumą. Nors egzistencializmo žodynas stipriausiai paveikė postmodernistinę absurdo literatūrą ir dramaturgiją (pvz., Samuelį Beckettą, Peterį Handkę), jo įtakos neišvengė ir lietuvių literatūra. Kelertienė lyginimo būdu labai išvalgiai egzistencialistinių požymių ieško ne tik išeivių tekstuose (kurie *Literatūros lankuose* buvo įgavę net programiškumo), bet ir sovietinės Lietuvos literatūroje, nes abi perskeltos tautos pusės buvo sužalojusios ta pati istorinė situacija, to paties karo žiaurumas, ir tėvynės okupacija daugeliui kėlė panašius morališkai ribinius išgyvenimus, susvetimėjimo ir absurdiškumo jausmus. Straipsnyje jos pateikta Škėmos romano *Balta drobulė* interpretacija jau yra padariusi nemažą įtaką vėlesnei literatūros kritikai. Vis dėlto ne mažiau reikšminga yra ir jos pasiūlyta egzistencialistinė Apučio prozos alegorijų interpretacija, parodanti, kaip svarbu, gyvenant absurdiškos būties akistatoje, jai moraliai ir suvienytomis pastangomis priešintis. Prieita prie išvados, kad Apučio prozoje etinis filosofinis gyvenimo interpretavimas yra artimesnis Camus, o ne Sartre’o egzistencializmo versijai.

Kituose dviejuose Kelertienės straipsniuose „Vilnius literatūrinėje vaizduotėje“ (1995) ir „Nacionalinis vokiečio įvaizdis dabartinėje sovietinėje lietuvių grožinėje literatūroje“ (1997) lyginant aptariamos tos pačios temos, tiksliau, Vilniaus ir vokiečio įvaizdžiai skirtingų lietuvių autorių kūryboje (Kelertienė 2006). Todėl straipsnius galėtume priskirti ir imagologijos tyrimams, atsklei-

džiantiems, kaip atskiruose kūrinuose sulaužomi buvę jų interpretavimo stereotipai. Kelertienė palygina Juditos Vaičiūnaitės, Antano Ramono ir Ričardo Gavelio kūryboje sukurtąsias Vilniaus vizijas parodydama, kaip reikšmingai Vilnius yra įsirežęs į lietuvių savimoneę. O straipsnyje „Nacionalinis vokiečio įvaizdis dabartinėje sovietinėje lietuvių grožinėje literatūroje“ ji tiria lietuvių literatūroje atsiradusią priešpriešą negatyviam svetimšalio vokiečio stereotipui, suformuotam Ievos Simonaitytės ir Petro Cvirkos kūrinuose, lygindama romanus – Vytauto Martinkaus *Akmenys*, Jono Mikelinsko *Už horizonto laisvė* – ir Juozo Apučio apysaką *Prieš lapų kritimą*.

Reikšmingas Kelertienės straipsnis apie lyginamus su vakarietiškais lietuvių mokslą ir kritiką „Lengvai pučia keturi vėjai lietuvių literatūrologijoje“ (Kelertienė 2006), kaip ir Delijos Valiukėnaitės straipsnis „Išseivijos lietuvių literatūros kritika iš anglo-amerikiečių perspektyvos pažvelgus“ (*Metmenys*, 1978, Nr. 35), gali būti priskirti teminei lyginamajai komparatyvistikai. Kai nuo 1960 m. į komparatyvistines studijas JAV universitetuose buvo įtrauktas literatūros teorijų dėstymas, tai neabejotinai inspiravo ir lyginamąją literatūros metodologijų analizę. Straipsnyje, rašytame 1996 m., lygindama savo, kaip Vakarų literatūrologės, patirtį su ką tik iš SSRS ištrūkusios Lietuvos akademinio lauku, ji išryškino svarbiausias jo problemas. Retrospektyviai į jį žvelgiant iš šiandienos, matyti, kad jau yra nemaža jos iškeltų užduočių padaryta, tačiau yra ir neleistinai užsilikusių, konkrečiai – teoriškai modernizuotos lietuvių literatūros istorijos sukūrimas. Nes, anot Kelertienės, kol kelsime tuos pačius klausimus, prie kurių esame pripratinti sovietmečio darbų, tol į juos ir gausime tuos pačius persenusius atsakymus. Jos pateikta lyginamoji literatūrologijos interpretacija suteikė galimybę ne tik geriau pažinti nacionalinį akademinį lauką, bet ir susipažinti su svarbesniais vakarietiškos teorijos veikalais.

Prie teminių lyginamųjų Kelertienės tyrimų priskirtina ir postmodernioji kritika (feministinė ir postkolonijinė). Joje, gvildenant lyčių lygybės ar tautų kolonizavimo temas, šaltiniais pasirinkti atskirų rašytojų kūriniai. Todėl yra prasminga iš didžiausio pripažinimo sulaukusių Kelertienės feministinės kritikos straipsnių išskirti tuos, kurie siejasi su lyginamosios literatūros kontekstu: „Moteris moterų prozoje: II“ (1980), „Paklusnumo pelkė ar pelkių dievas? Moters paveikslas Lietuvos moterų prozoje“ (1984), „Kokio feminizmo Lietuvai reikėtų“ (1992).

Feministinė metodologija paremtuose straipsniuose ne tik keliamas moters sąmoningumo ir jos vaidmens visuomenėje klausimas, bet ir ieškoma atsakymo

į jį, lyginamosios analizės būdu tiriant skirtingų rašytojų išsakytas patirtis ir jų žodyno savitumą, aptariant jų sukurtus literatūrinius moterų portretus. Tokia komparatyvinė tematologija (lyginamasis tų pačių temų, motyvų, mitų tyrimas skirtinguose kūriniuose) buvo labai plačiai kuriama ir kitų šalių literatūros tyrėjų. Straipsnyje „Moteris moterų prozoje: II“ Kelertienė aptarė moters rašytojos vaidmenį XIX–XX a. sandūros lietuvių kultūroje ir lygindama ryškino jų sąmoningumo skirtumus bei padarė išvadą, kad moterys Lietuvoje tuomet nebuvo labiau diskriminuojamos nei Vakarų šalyse. Vis dėlto vėlesniais istoriniais periodais moters situacija visuomenėje nebuvo tokia paprasta (suteikus moterims konstitucinę teisę balsuoti, jos nerado galimybės dalyvauti valstybės valdyme). Literatūroje pozityvius moters vaizdinius pakeitė diskriminaciniai, kaip parodė Zalatoriaus ir Maziliauskienės straipsniai. O Algirdas T. Antanaitis straipsnyje „Lietuvė moteris mūsų egzilinėje literatūroje“ (1971), nors ir ieškojo herojiškos moters tipo, jo taip ir nerado. Straipsnyje „Paklusnumo pelkė ar pelkių dievas? Moters paveikslas Lietuvos moterų prozoje“ Kelertienė vėl sugrįžo prie XIX–XX a. sandūros moterų kūrybos feministinės analizės, ryškino moters ir vyro nevienodą prioritetą šeimoje, vienišų motinų ir jų vaikų sunkius likimus ir kaip visa tai formavo moterišką savimonę. Šiame straipsnyje lyginamąjį feministinį tyrimą ji išplečia iki naujausios moterų prozos bangos (Bitės Vilimaitės, Birutės Baltrušaitytės, Vidmantės Jasiukaitytės, Emos Mikulėnaitės, Jolitos Skablauskaitės) ir lygina ją su pirmąja rašytojų klasikių banga, aptaria atsiradusį naują nepriklausomos moters tipą, vyrams jau nebeteikiamą pirmaujantį vaidmenį. Kelertienės tyrimuose iš naujos feministinės perspektyvos lyginamuoju būdu pirmą kartą taip išsamiai buvo aptarta XIX a. pabaigos ir XX a. antros pusės lietuvių rašytojų moterų kūryba, parodant, kad įmanu dirbti ir su viena nacionaline literatūra.

Kelertienės straipsnyje „Kokio feminizmo Lietuvai reikėtų“ vakarietiškas feminizmas ir jo kryptys (androgeninė poetika, patriarchalizmo kritika, moteriškos kultūros savitumas, ginokritika, postruktūralistinė kritika, gender teorija) platesniu kultūriniu aspektu lyginami su feministine savimone Lietuvoje, ką tik ištrūkusioje iš SSRS. Diskutuojant su Lietuvos spaudoje viešai reiškiamomis patriarchalinėmis nuostatomis, aptartas feministinės savimonės silpnumas ir iškeltas klausimas, kaip jį įveikti, išvardyta, kas šioje srityje yra padaryta išėivijoje ir galėtų būti perspektyvu Lietuvos ateičiai. Visi minėti straipsniai publikuoti Kelertienės straipsnių rinkinyje *Kita vertus* (2006).

Sovietų Sąjungos žlugimas buvo paranki proga Kelertienei stipriau pasukti į postkolonijinius lietuvių literatūros tyrimus. Nors istoriniai literatūros tyrimai jai buvo svarbūs nuo pat pradžių, su nauja publikacija „Soviet Censorship in Lithuania 1945–1989“ („Sovietinė cenzūra Lietuvoje 1945–1989 m.“, Kelertas 2007) ji įsitraukė į modernizuotus tarptautinius lyginamuosius istorinius literatūros tyrimus. Garsusis Fredrico Jamesono šūkis „Viskas yra istoriška“ užbaigė XX a. viduryje vykusias diskusijas dėl literatūros istorijos mirties ir ją vėl sugrąžino į mokslo, studijų ir mokymo apyvertą. Daugiatomė postmoderni Vidurio-Rytų Europos literatūrų ir kultūrų istorija *History of the Literary Cultures in East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries* akcentavo naują interpretacinį kritišką bei probleminį santykį su praeitimi, vengė idealizuotų bei suherojintų praeities vaizdinių, melagingų abstrakčių apibendrinimų. Joje buvo svarbu kuo geriau išgirsti tautinės kultūros praeities daugiabalsiškumą ir sudėtingumą. Taigi ir tautinio tapatumo sąvoka įgijo naują prasmę, reiškiančią ne sustingusią homogenišką jo duotybę, bet atvirumą ir kintamumą. Literatūros teorijų modernizuotoje literatūros istorijoje pripažįstama, kad neįmanoma nubrėžti aiškios ribos tarp meninio teksto ir jo istorinio konteksto, nes jie vienas kitą veikia ir yra neatskiriami, nes neįmanoma pasakyti, kur literatūros kūrinys prasideda ir kur pasibaigia. Toks atsinaujinęs istorijos interpretavimas ir Šaltojo karo pabaiga paskatino Kelertienę pasukti į postkolonijinius lyginamuosius tyrimus.

Naujųjų istorijų kontekste išskirtinis ir didžiausias Kelertienės lyginamasis postkolonializmo tyrimas – jos sudarytas ir parengtas straipsnių rinkinys *Baltic Postcolonialism* (2006), į kurį ji sudėjo tris savo tekstus: įvadą „Baltic Postcolonialism and its Critics“ („Baltiškasis postkolonializmas ir jo kritikai“), „Perceptions of the Self and the Other in Lithuanian Postcolonial Fiction“ („Savęs ir Kito percepcija lietuvių postkolonijinėje prozoje“) ir „Footloose and Fancy-Free: The Lithuanian Postcolonial Encounters the West“ („Laisvi ir neįsipareigoję: lietuvių ‚postkolonialų‘ nuotykių Europoje“). Šis ir kai kurie kiti straipsniai vėliau buvo išversti ir publikuoti knygoje *Kita vertus*. Jos įvade Kelertienė aptarė svarbiausius kritikus ir jų darbus (Billo Ashcrofto, Davido Chioni Moore'o, Gayatri Chakravorty Spivak, Katherine Verdery, Karlo Jirgenso, Thomaso Salumetso), postkolonializmo teoriją įvedusius į Baltijos šalių kultūrų kontekstą. Knygos sudarytoją ir kitus autorius labiausiai domino postkolonijinių valstybių kultūros situacija, naujos tapatybės paieškų klausimas. Straipsnyje „Savęs ir

Kito percepcija lietuvių postkolonijinėje prozoje“ Kelertienė postkolonializmą traktavo ne tik kaip Baltijos šalių literatūroje (pvz., Gavelio romanuose) interpretuotą kolonizuotojo patirtį, bet ir daug plačiau, kaip universalią globaliame pasaulyje gyvenančio ir netekusio vilties atstumtojo *kito* patirtį, kuri suartino gyvenusius išėivijoje ir okupuotoje Lietuvoje.

Feministiniai Kelertienės straipsniai sulaukė didelio atbalsio lietuvių literatūros kritikoje ir buvo gerai įvertinti (Daugirdaitė 2007). Jos postkolonializmo tyrimai daugiau ištikimų ir stiprių sekėjų sulaukė kitose Baltijos šalyse (Latvijoje – Benedikto Kalnačo, Estijoje – rašytojos, mokslininkės Epp Annus), nors ir Lietuvoje būta pavienių susidomėjusiųjų (Almantas Samalavičius, Laura Laurušaitė, Nerija Putinaitė). Apie nevienodą jos darbų recepciją viename interviu Kelertienė teigė:

Prisimenu, kaip postkolonializmas buvo sunkiai suvokiamas ir priimamas Lietuvoje tuo metu, kai pradėjau apie jį kalbėti. Lietuviai dažniausiai sakydavo, jog ši teorija tinka „negrams“, ir net įsigilinus į šios teorijos sąvokas, pradėjus savo žodyne vartoti kai kurias jos formuluotes, tokias kaip *subaltern*, jos taip ir liko savo žinių demonstravimu. Teorija nebuvo plėtojama ar ją įsisikaitoma, pavyzdžiui, į tikrai gilius postkolonialisto Homi K. Bhabhos išvalgas, kurios galėtų būti pritaikytos lietuviškoms realijoms, psichologijai, sociologijai ir kurios paaiškintų daug dalykų apie mus (dažnai yra rašyta ir apie egzilį) (Kelertienė 2022: 84).

Vis dėlto postmodernistinį istoriškumą Kelertienės straipsnių rinkinio leidėjas Saulius Žukas pripažino perspektyviausia jos tyrimų ypatybe:

[S]ovietinių laikų lietuvių literatūra rėmėsi įsivaizduojamais „didžiaisiais pasakojimais“, patikėjo jais, t. y. pasitikėjo tauta, savąja kultūra, kalba. Tai sudarė savotišką visos to meto lietuvių literatūros patosą, kuris didele dalimi neteko savo prasmės atgavus nepriklausomybę. Taigi V. Kelertienės lietuvių prozos studijas postkolonializmo požiūriu laikyčiau svarbia naujų, būsimų pokalbių apie literatūrą pradžia (Žukas 2006: 11).

Kelertienės išplėtoti postkolonializmo tyrimai niūriame Rusijos karo Ukrainoje kontekste neabejotinai dar sulauks savo tęsinio (šiuo metu Brill leidykloje rengiama spaudai knyga *Baltic Literature and Russian Imperialism*). Manydama,

kad būtų puiku, jei Lietuvoje atsirastų bendra teorinės minties mokykla, Kelertienė vis dėlto pastebi, kad daugėja ženklų ir nuorodų į antiteoriją, sustiprėjusią kritiką teorijoms, rodančią jų pabaigą (vienas ryškiausių tokios kritikos pavyzdžių yra Paulio de Mano esė *The Resistance to Theory* (Paspriešinimas teorijai)). Atsiremdama į šiame straipsnyje aptartus Kelertienės darbus, aš šią teorijų mirties situaciją norėčiau performuoti į klausimą: ar Kelertienės darbai neskatina ir šiandien ieškoti naujų metodologinių teorijų derinių naujiems originaliems literatūros perskaitymams?

Išvada

Po Antrojo pasaulinio karo suskilus Lietuvai, abiejose Atlanto pusėse lyginamieji lietuvių literatūros tyrimai iš esmės tęsė paveldėtą tarpukario lyginamųjų istorinių tyrimų kryptį ir buvo plėtojami kaip nacionalinės literatūros istorijos priedas. Tik tokiems akademiniam tyrimams išsivijoje nebuvo palankių sąlygų, o sovietinėje Lietuvoje jie buvo paveikti rusiškojo imperializmo ir bolševikinės ideologijos. Vis dėlto tradicinė lyginamosios literatūros misija jungti skirtybes, atverti nacionalinę literatūrą pasauliui, o nacionalinėje literatūroje atrasti pasaulio literatūros balsus buvo išsaugota geriausiuose šios krypties tekstuose. Violetos Kelertienės ir kai kurių kitų išsivijos literatūros kritikų bei kritikų dėka literatūros komparatyvistika metodologiškai buvo labiau atnaujinta nei Lietuvoje rašiusiųjų. Šiame straipsnyje buvo svarbu parodyti, kad Kelertienės darbuose pripažinimo sulaukusios feministinių ir postkolonijinių tyrimų kryptys yra neatsiejamai susijusios su istoriniais lyginamaisiais tyrimais, o modernistiniai kalbiniai tekstų tyrimai – su postmodernistiniais kontekstiniais, ir kad tai gali būti aktualu ir šiuolaikinei literatūrologijai. Esminiame JAV lyginamosios literatūros lūžyje, pereinant nuo prancūziškos tradicijos įtakų tyrimų prie postmodernistinės lyginamosios literatūros, dalyvavo ir Kelertienės tematologiniai (istoriniai, feministiniai ir postkolonijiniai) lyginamieji tyrimai, suteikę galimybę lietuvių literatūrai iškelti naujus klausimus ir naujais teminiais aspektais ją įvesdinti į pasaulinį literatūrinių studijų ir ryšių kontekstą.

LITERATŪRA

- Annus Epp 2019. *Soviet Postcolonial Studies: A View from the Western Borderlands*, Routledge.
- Apter Emily 2003. "Global Translatio: The 'Invention' of Comparative Literature, Istanbul, 1933", *Critical Inquiry* 29 (2), 253–281.
- Bernheimer Charles (ed.) 1995. *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Bloom Harold 1997. *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*, 2nd edition, New York, Oxford: Oxford University Press.
- Danytė Milda 1999. "Changing Directions in Comparative Literature: Historical and Critical Analysis", *Darbai ir dienos*, 8 (17).
- Daugirdaitė Solveiga 2007. „Apie lietuvių literatūrą – kita vertus“, *Colloquia*, 19, 145–151.
- [Kavolis Vytautas] 1991. „Tarp Donelaičio ir Foucault: Violetos Kelertienės pokalbis su Vytautu Kavoliu“, in: *Pokalbių akiračiai*, sud. Liūtas Mockūnas, Vilnius: Vaga, 355–364.
- Kelertas Violeta (ed.) 1992. "Come into My Time": *Lithuania in Prose Fiction, 1970–90*, Urbana: University of Illinois.
- Kelertas Violeta 2006. *Baltic Postcolonialism: A Critical Reader*, Amsterdam/New York: Rodopi.
- Kelertas Violeta 2007. "Soviet Censorship in Lithuania 1945–1989", in: *History of the Literary Cultures in East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*, ed. John Neubauer and Marcel Cornis-Pope, 3, Amsterdam: Benjamins, 125–134.
- Kelertienė Violeta 1978. „A. J. Greimo semantikos įnašas į šiuolaikinių pasakojimo teorijos supratimą: kompiuteriu generuoti tekstai“, *Metmenys*, 36, 126–144.
- [Kelertienė Violeta] 1991. „Kodėl kartais moterys tyli: pokalbis su Violeta Kelertiene“, in: *Pokalbių akiračiai*, sud. Liūtas Mockūnas, Vilnius: Vaga, 204–215.
- Kelertienė Violeta 1993. „Tarp istorijos ir atsakomybės“, in: „*Metmenų*“ *laisvieji svarstymai*, sud. Virginijus Gasiliūnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 596–607.
- Kelertienė Violeta 2006. *Kita vertus: straipsniai apie lietuvių literatūrą*, Vilnius: Baltos lankos.
- Kelertienė Violeta 2010. „Tapusi azartiška lietuve: Astridos Petraitytės pokalbis su profesore Violeta Kelertiene“, *Literatūra ir menas*, rugsėjo 17, 2.
- Kelertienė Violeta 2021. „Sovietmečio literatūros kritika išėjimoje“, *Metai*, 3, 82–96.
- Kelertienė Violeta 2022. „Tarnystė literatūrai – viena iš gyvenimo prasmų: literatūrologė Violeta Kelertienė kalbina Dalia Cidzikaitė“, *Metai*, 7, 80–88.
- Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990* 1992. Red. Kazys Bradūnas, Rimvydas Šilbajoris, Chicago, Lituaniistikos institutas.
- Ostrauskas Kostas 1993. „Rašytojas ir egzilis“, in: *Metmenų laisvieji svarstymai*, sud. Virginijus Gasiliūnas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 488–510.
- Spivak, Gayatri Chakravorty 2003. *Death of a Discipline*, New York: Columbia University Press.
- Wellek René 1959. "The Crisis of Comparative Literature", in: *Proceedings of the Second Congress of the International Comparative Literature Association*, Werner P. Friedrich (ed.), Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2, 149–159.
- Venclova Tomas 1981. *Lietuva pasaulyje: publicistika*, Chicago: Akad. skautijos leidykla.
- Žukas Saulius 2006. „Intriguojanti literatūros kritikos knyga“, in: Violeta Kelertienė, *Kita vertus: Straipsniai apie literatūrą*, Vilnius: Baltos lankos, 7–11.